

PÁLYI ANDRÁS

A végek dicsérete

KISS GY. CSABA: NEMZETEK, ELŐÍTÉLETEK

Nap Kiadó
Budapest, 2013
232 oldal, 2900 Ft

”

„A határvidék fogalmával szeretném kezdeni. Hiszen Közép-Európa egészét határvidéknek tekinthetjük. Átmeneti területek, ahol Kelet és Nyugat találkozik” – üti meg a hangot Kiss Gy. Csaba a kötet elején *Nemzeti kultúrák a határvidéken* című, egyébként Balassi Bálint emlékének ajánlott tűnődésében, amely valójában a déli határvidéken, Zalaegerszegen 2005-ben elhangzott előadása volt a magyar, horvát és szlovén folklórt egyaránt feldolgozó néprajztudós, Gönczi Ferenc alakját idéző konferencián. A *Magyar-horvát végek emlékezete* című elmélkedés is, amely viszont a kötet záró darabja, és amely egy 2009-es krakkói kiadványba készült, hasonló etimológiai okfejtéssel indul (a lengyel *kresy*, a magyar *határőrvidék* és a horvát *vojna krajina* kapcsán), de távolabbra nyúl. Abból kíván egy-két mai tanulságot levonni „a hasonló geopolitikai térben” élő lengyeleknek, ahogy három konkrét magyar-horvát „határvidéki” régió, a Muraköz (Međimurje), Túrmező (Turopolje) és Fiume (Rijeka) a két nemzeti emlékezetben megjelenik. De végül hasonló következtetésre jut az előző esetben is, hisz nem holmi filozofos szórszálhasogatás mondatja vele, hogy az átmenetként jellemzett európai régiót Közép-Európa helyett talán beszédesebb és pontosabb lenne Köztes Európának neveznünk (a maga részéről így fordítja a német *Zwischeneuropa*, a francia *Europe médiane* az angol *Europe in between* kifejezéseket), vagy akár a lengyel hagyományból eredő *Intermarium*, azaz Tengerköz terminust használnunk rá, utóvégre az Adria, a Balti- és a Fekete-tenger határolta térségről van szó. Inkább azért, hogy hozzáfűzhesse: „A két háború között ennek a területnek a lengyel politikai gondolkodók a Jagellók Lengyel-Litván Köztársaságáéhoz hasonló, egyensúlyt biztosító szerepet szántak a két totalitárius nagyhatalom, a Szovjetunió és a Német Birodalom között.” Vagy felvesse a kérdést, hogy bár nyilván elképzelhetetlen lett volna a modernizáció e vidéken a nemzetállamok kialakulása nélkül, mégis elgondolkoztató, mennyire eltávolodtunk a hajdani „organikus többnyelvűségtől,

amikor az egy városban, egy régióban élők – legalábbis a kultúra, a művészetek képviselői, az értelmiségiek és polgárok – kölcsönösen ismerték egymás nyelvét”.

És ezzel máris benne vagyunk „átmeneti” Európánk szövevényes ellentmondásaiban. Mert kérdezhetnénk, nem merő illúzió volt-e, ha lengyel történészek vagy akár mások is olyan reményt dédelgettek, hogy a két totalitárius, világhódító ambíciókat tápláló birodalom közt majd épp e törékeny, sokszor egymással is konfliktusos viszonyban lévő közép-európai kishatalmak játszanak egyensúlyozó szerepet? Közép-Európa, vagy ahogy akkor mondták, *Mittleuropa*, különben is mást jelentett az idő tájt, tudjuk, a tengelyhatalmak és a német dominancia zászlóvivője volt. Erről amúgy Tózsér Árpád *Mittel ura* és a maga közép-európaiságát állítólag tagadó Zbigniew Herbert kapcsán Kiss Gy. Csabánál is szó esik, aki jól érzi, hogy Herbert az egykori Mittleuropát utasítja el, és nem – a többször is idézett Németh László-i kifejezéssel élve – azt a tájhozát, ahol és amiből élt, még ha hosszú évekre messzebbre is vetette a sors. A nyolcvanas évek virtuális Közép-Európájáról viszont már nem esik szó a könyvben, amit a magam részéről kissé sajnálok, hisz ezt a változások előestéjén és előérzeteként innen elszármazott, földrajzi hazájukat, akkor úgy tűnt, örökre elvesztett emigránsok és itt maradt disszidensek álmodták meg, Miłosz, Kołakowski, Zagajewski, Venclova, Kundera, Havel és mások. Ennek az áramlatnak pedig Herbert akarva-akaratlan vezérlő csillaga lett, annyira, hogy teljesen elkötelezte magát a „bennünk élő Közép-Európa”, „a Közép-Európája” gondolatból szerkesztői ars poeticát teremtő *Zeszyty Literackie* lengyel emigráns folyóirat mellett. Igaz, a régió korábbi éltető mítoszaihoz hasonlóan (amilyen mondjuk, a kereszténység védőpajzsa szerep volt nálunk is, a lengyeleknél is) ez a közép-európai álom is szertefoszlott a rendszerváltással. Ilyen a határvidék természete: egyrészt lehet közvetítő, lehet „a találkozások és a kapcsolatok földje”, a határ túloldala ugyanis „sohasem teljesen idegen, itt nyílnak a kapuk, ide érkeznek a rokonok”, másrészt „lehet ütközőzóna, hódító seregek fölvonulási terepe”, jelenthet „félelmeket, védekezést és bezárkózást”. Közép-Európa népeinek közös öröksége ez a tudat – ahogy a lengyel Oskar Halecki megállapítja *A nyugati civilizáció peremén* című, magyarul is megjelent könyvében, amelyet Kiss Gy. Csaba is idéz, noha ódzkodik attól, hogy az álmok, mítoszok, éltető legendák szertefoszlását kudarcnak nevezze. Idekívánkozik mégis, amit másfél évtizeddel ezelőtt egy horvát folyóiratnak adott interjúban mondott: „Reményeink ellenére nem született meg Közép-Európa. Nem született meg, mert nem akarták, és mi sem akartuk. Közép-Európa esély lett volna térségünk számára, természetesen nem egy nemzetek fölötti egységre gondolok, hanem a nemzetek Közép-Európájára, amely szoros politikai és gazdasági kapcsolatokat létesít egymással, s együtt nagyobb eséllyel vesz részt az európai integrációban.” A Szovjetunió felbomlása után ugyanis „féltékeny államnacionalizmusok kezdtek versenyt a nagybetűs Nyugat kegyeiért”.

Jól látható, Kiss Gy. Csaba nem rest nevéen nevezni a felismert problémát, nem kedveli a diplomaták virágnyelvét. Kemény szavait akár kissé sommás ítéletnek is minősíthetnénk, bár ugyanakkor joggal mondhatnánk azt is, hogy diagnózisa az idő múlásával egyre időszerűbb. Az általa készített szellemi korszak igazi értéke épp ebben az ambivalenciában rejlik, pontosabban abban az attitűdben, amely szembeszáll a közgondolkodás, a média, a politikai zsargon egyre jobban elharapózó sztereotípiáival, amelyre tehát napjaink közhelyes közbeszéde tárgyismeret híján gyanakvóan tekint, zavarba jön tőle, ellentmondásosnak látja. A nagy zászlóbontások idején ő a tényekre és a részletekre figyel. Amikor a régió elveszett, egykori „organikus többnyelvűségéről” beszél, nem annyira a nosztalgia szól belőle, mint inkább fe-

ladatot tűz maga elé, hisz kora ifjúságától járja, tanulja, kutatja ezt az „átmeneti” Európát, e mentális-kulturális-vallási határvidéket, a térség nyelveit és irodalmait, mindenekelőtt arra kíváncsian, „mennyiben vethető össze a mi nemzetté válásunk folyamata a közép-európai (köztes európai) régió hasonló sorsú népeinek útjával. De úgy tűnik, valami más is foglalkoztatja, ami nehezebben nevezhető néven, mégis a lényeghez tartozik. Mire jók Közép-Európa hamvukba hullt álmai, miféle életerőt rejtnek a szertefoszlott remények, mit kezdünk mi, a régió mai polgárai évezredes egymásra utaltságunkkal, egymással vívott harcainkkal, tévedéseinkkel, vágyainkkal és kudarcainkkal?

Ez már a nemzeti identitás kérdésköre, utóvégre „a nemzet: emlékezetközösség”, és „senki nem születik horvátnak, dánnak, franciának vagy éppen magyarnak, hanem azzá lesz”, attól függően, „hogyan milyen nyelven beszélnek hozzá a családban, hogy milyen nyelvi környezetben nő föl, milyen közegben tölti iskolás éveit”. És itt nemcsak arról van szó, hogy „a magyarságnak számottevő része ma nem föltétlenül magyar nyelvi közegben nő föl”, hanem arról is, hogy a magyaron túl van-e európai vagy közép-európai identitásunk. Vagy miből és hogyan áll össze a magunk magyar identitása? A 19. században, modern nemzetté válásunk idején rendíthetetlenül élt az ország területi sérthetlenségének tudata, „a Kárpátoktól le az Adriáig”, de ki gondolta végig, hogy „ha nyelvében él a nemzet, mi lesz a Szent Korona országainak (a népesség több mint fele) nem magyar lakóival?” A Trianon előtti Magyarország valóban *magyar ország* volt-e, vagy „a Magyar Királyság nemcsak egy nemzet, hanem nemzetek hazája”? *Nemzeti identitás és emlékezet* című „tétova töprengéseiben” Kiss félreérthetetlenül leszögezi, hogy ezt máig nem tisztáztuk. Holott „a magyarral együtt formálták itt – némi kétséssel – nemzetüket a horvátok, románok, szerbek, szlovákok is”, és bár „az ország minden polgára tagja volt a magyar politikai nemzetnek, de a liberális elvek alapján más nyelvű közösségeknek kollektívumként nem lehettek jogaik”, aminek „megítélése diametrálisan eltérő magyarok és nem magyarok között.”

A térség történelme arra tanít tehát bennünket, hogy létérdekünk ismernünk egymást, egymás nyelvét, egymás történelmét, nemzeti narratíváit, mítoszait, szimbólumait. Az esszé-kötet szerzője, aki erre sarkall bennünket, a lengyel, a szlovák, a horvát mellett jószérivel a régió majd minden nyelvébe belekóstolt, külön opust szentelt Közép-Európa himnuszainak, nyitrai, zágrábi, krakkói, varsói vendégtanárként évtizedek óta élő kapocs a régió tudományos és szellemi műhelyei között. És ha jól számolom, az elmúlt húsz évben egy híján tucatnyi kötetet tett le elénk, kifogyhatatlan kíváncsisággal, leleménnyel, figyelemmel kutatva azokat a tényeket, körülményeket, összefüggéseket, amelyek e Köztes Európa népeinek egymásra utaltságát tanúsítják, és nem utolsósorban azt sugallják, hogy csak rajtunk múlik, elveszítettnek hitt, legszebb közép-európai álmaink helyet kapnak-e holnapi identitásunkban. Ami valóban a végek ritka dicsérete lenne.